

Déri Balázs — Földváry Miklós István

Nagyhét és húsvét Turabdinban 2005-ben

Rádióbeszélgetés a szír egyházzól és liturgiájáról

A Bartók Rádió Beszélgetések az egyházzenéről című sorozatában (szerkesztő: Papp Márta) 2005. okt. 9-én és nov. 6-án elhangzott műsor szerkesztett változata.

Déri Balázs: Ez a harmadik alkalom, hogy azokról a szír keresztények közt szerzett tapasztalatokról számolok be, amelyeket magam vagy kollégámmal, barátommal, Földváry Miklós egyetemi oktatóval, az ELTE Bölcsészettudományi Kara Latin Tanszékének tanársegédjével éltünk át és igyekeztünk földolgozni. 2005-ben, a julián naptár szerinti nagyhéten együtt jártunk Turabdin hegyei között. Fölvételeket készítettünk istentiszteleteken a 397-ben alapított és azóta folyamatosan működő Mor Gabriel-kolostorban, egy környező faluban, Beth Kustanban (Bekusyone) és a vidék központjában, Midyatban. E vidékről menekült el az utóbbi időkben a nyugat-európai sírek nagy része, több tízezer ember, mégis máig sokat őriz a legősibb keresztény liturgikus és zenei hagyományokból. De mit is jelent a szír liturgia archaizmusa, ősisége?

A szír kereszténység nem véletlenül került érdeklődésem homlokterébe az elmúlt években. Ahogy arról régebben e műsorban is szó esett, többször jártam a kopt kereszténység különböző központjaiban, hogy fölvételeket készítsek, és egyre inkább megvilágosodott előttem, hogy a keresztény liturgikus hagyományok közt a „legősibb”, nyelvileg is minden bizonnyal a legarchaikusabb, és ezért a liturgiátörténet és a liturgikuszene-történet szempontjából elemi módon fontos a szír orthodoxia, mégpedig mind a nyugati („monofizita”), mind a keleti („nesztoriánus”) ága.

A szír orthodoxiát ma már nem egyszerű megközelíteni. Ez a kereszténység lélekszámát tekintve legkisebbre zsugorodott ága: sokféle tagolódik részben elzártsága, részben különböző uniós törekvések, rítuskülönbségek miatt. A szír kereszténység, mint ahogy neve is mutatja, a szír nyelvhez kötődik, amely az ókori arameus nyelv egyik leszármazottja. A mai sírek az újszír nyelvet (ill. annak nyelvjárásait) beszélnek, ha éppen nem vették át környezetük nyelvét — leginkább az arabot. Tehát mikor most szír keresztényekről beszélünk, nem az arab nyelvű Szíriára és a mai szíriai keresztényekre kell gondolnunk (bár jelentős számban vannak köztük mások mellett szír keresztények is), hanem a Jézus korában Izraelben is beszélt arameusnak egy változatát mai formában beszélő vagy legalábbis liturgikus nyelvként őrző keresztényekre és liturgiájukra.

Budapesttől alig néhány száz kilométerre ismerkedtünk meg először — nyugati, azaz jakobita— szír keresztényekkel, ugyanis Nyugat-Európában és így Bécsben is igen jelentős diaszpóra él. 2004-ben Bejrutban jártam, és ott, Libanonban sikerült bepillantanom a közép-keleti orthodoxiának egy sajátos élethelyzetébe. A nagy-bejruti szír püspök, George Saliba révén hallottam először arról, hogy Turabdin vidéke, Törökországban, talán a legeredetibb rétegét őrzi a szír orthodoxiának. (A püspök családja is onnan menekült el Szíriába, még valamikor a XX. század elején.)

Földváry Miklós: Mint kiderült, a bécsi diaszpóra nagy része is e környékről származott. Tehát az említett két közeg, a közel-keleti és a nyugat-európai nagyvárosok adnak otthont a szír egyházhoz-egyházakhoz tartozó, háború, politikai üldözés és szegénység miatt elmenekült keresztények többségének.

D. B.: Ez nem mindig volt így, itt valami drámai változás következett be, amelyről néhány szót az elmúlt adásokban is szóltunk. Most sikerült az ottani emberek beszélgetéseiből összerakni, hogy mi is történt a szír történelemben, de legfőképp a XX. század elején, majd annak a végén.

F. M.: Említetted, hogy az ókori Szíria nem felelt meg tökéletesen annak a területnek, amelyik ma Szíria állama. A mai Szíria viszonylag nagy, arab ország, amelynek nagyobbik része a Földközi-tengertől az Eufráteszig terjedő, jórészt sivatagos területet foglalja magába. Ehhez képest az ókori Szíria inkább a tengerparti sávot és az ettől északra lévő észak-mezopotámiai síkságot, illetve hegyvidéket jelentette. Ezen a területen éltek eredetileg a szírek, s ezt nevezték a rómaiak Syriának; így a szír kereszténység voltaképpen a sémi hagyományú kereszténység egészének felel meg. Ebből származott különbözőképpen egyfelől a kopt kereszténység, amelyben utóbb jelentős bizánci hatás érvényesült, másfelől a szírektől északra honos örmény kereszténység. Ezek mindegyike elsősorban azért zsugorodott össze, mert kívül esett a Bizánci Birodalom területén. Nem vállaltak közösséget sem Rómával, sem Bizánccal az V. században, akkor, mikor ezek még szövetségben voltak és a kalcedoniai zsinat dogmái által megpecsételve kialakították a maguk vallási egyeduralmát. Mint kívül rekedt peremvidékek, a monofizita egyházak ilyenformán áldozatul estek a korai iszlám terjeszkedésének. Csoda, hogy ennyien megmaradtak!

D. B.: A szír kereszténység nem egyszerűen egzotikum, bár az is. Egyáltalán, a Közel-Keleten megközelíteni is őket fölér —ha nem is egy túlélő-, de legalábbis— egy kalandtúrával; erről néhány szót mesélünk is, nyilván érdeklő hallgatóinkat ...

F. M.: ... különösen a mai viszonyok között, amikor erről a területről, az iraki-török-szír határvidékről sajnos gyakran szólnak a híradások, szinte mindennap. Ez a terület, Turabdin a szír rítus őshazája — mondjuk úgy, hogy másodlagos őshazája. A szír rítus központja ugyanis egykor Antiokheia volt.

Antiochia (Antiochia, Antiókhia) ma török üdülőhely, Antakya, határváros a Földközi-tenger északkeleti csücskében. Igazából nem híres semmiről. Történelmének egyik szakaszában elnéptelenedett ...

D. B.: ... legfőképp földrengés és egyéb pusztítások miatt, a népességét elvitték, elrabolták, úgyhogy gyakorlatilag kiürült.

F. M.: És mint megtudtuk Major Balázs régész barátunktól, akivel szintén együtt voltunk az utazás egyik szakaszában, ez a terület, tehát az Antiochiát északról övező hegyvidék volt a mezőgazdasági ellátója ennek a korabeli világvárosnak. Antiochia az egész kereszténység szempontjából nagy jelentőségű. Itt nevezték a keresztényeket először kereszténynek. És Róma előtt magának Szent Péternek is ez volt az első püspöki széke, így Alexandriával együtt a legtekintélyesebb városok közé sorolták a korai kereszténységben. Alexandriának Szent Márk volt a püspöke, aki szintén a péteri hagyomány képviselője, ezért Róma, Alexandria és Antiochia egyaránt a péteri örökségnek volt a hordozója. Amikor Antiochia elnéptelenedett, megmaradt tőle északkeletre a hegyvidék, hiszen a nehezen megközelíthető területek általában jobban át tudják vészelni a történelmi változásokat, s ez a hegyvidék lett, ahogyan mondani szokták, a Kelet Athosz-hegye: kolostorok sokaságának adott otthont. Maga a „Turabdin” szó azt jelenti, hogy a „szolgák hegye” (Tur ʿabdin), tehát Isten szolgáinak a hegyéről beszélünk. Ez a vidék ma az iraki határhoz egészen közel van, kevesebb mint 100 kilométerre tőle; maga a török-szír határ is olyan, hogy a legitimitását szír oldalról rendszerint kétségbe vonják. Hiszen Törökország keleti része, amely a Földközi-tenger keleti partvonalának meghosszabbításán túlterjed, valójában az ókori Örményországból, Szíriából és más területekből vett el jelentős részeket, így az ókori államok utódai a mai napig nem ismerik el szívesen a török állam fennhatóságát ezen a területen.

D. B.: Hivatalos szír térképeken mái napig mint vitatott határterület szerepel ez a vidék. Lakói ma a török hivatalosokon, tehát rendőrökön és egyéb helyi hatalmasságokon kívül mindenekelőtt kurdok.

F. M.: Ez a terület úgy is ismert a politikából, dokumentumfilmekből, irodalomból, híradókból, mint Kurdisztán.

D. B.: Ha az ember meg akarja közelíteni Európa felől, legkényelmesebb úgy választani az utat, ahogy ezt mi tettük, hogy Isztambulból Diyarbakirbe, a törökországi „Kurdisztán” fővárosába érkezzék meg az ember. Érdeemes erről néhány szót az aktualitás: Törökország uniós csatlakozása miatt is beszélni. Ha az ember Isztambulban jár-ke, mégpedig nem csak a turistáktól látogatott belső negyedeiben, hanem kijebb is, akkor azt látja, hogy ez valóban európai város. A török fiatalok nagyon szívesen állnak szóba az emberrel, elmondják, Európához akarnak csatlakozni. Ez nekik igen fontos! Ha valaki átmegy Törökország másik felébe, mint mi, Kurdisztánba, nagyjából annyit utazik, mint Pestről Isztambulba, s valóban Ázsiába ér, egy nagyon-nagyon furcsa, hirtelen nagyra nőtt, tán félmillió városba: mindenhol —ennyi benne az „európaiság”— ronda sűrű blokkházak nőnek ki a földből. A város (az ókori Amida) közepén az ókori Róma —térben-időben— végén épült, a végeket a perzsákkal szemben őrző hatalmas védőfal kanyarog. A város az örmény holokausztig az örménység s mindkét rítusbeli szírek fontos központja volt.

F. M.: Még az ókorban, a rómaiak hódítása előtt Armeniához tartozott. Amikor az ember repülővel érkezik, fölülről először azt látja, hogy ilyenféle lehetett az ókori Mezopotámia. Szinte a repülőről is érezni a nedves földszagot, látni a vidék termékenységet. Kanyarognak a folyók, látszik, hogy alig folynak, és lerakják a táplálékban gazdag üledéket.

D. B.: Először az Eufráteszt látjuk, és aztán magában Diyarbakırben a Tigrist. Hogyha a térképre ránézünk: a Tigris forrásvidéke nincs messze a távolabbra induló Eufrátesztől, s éppen Diyarbakırnél vesz egy nagy kanyart kelet felé.

F. M.: Viszont a második élmény, amelyet a repülőtér tartogat, az, hogy ez egy katonai repülőtér, ahol két utasszállítón kívül F16-sok állnak szép sorban, a pályát géppuskaállások szegélyezik, s harckocsikkal tele az egész város.

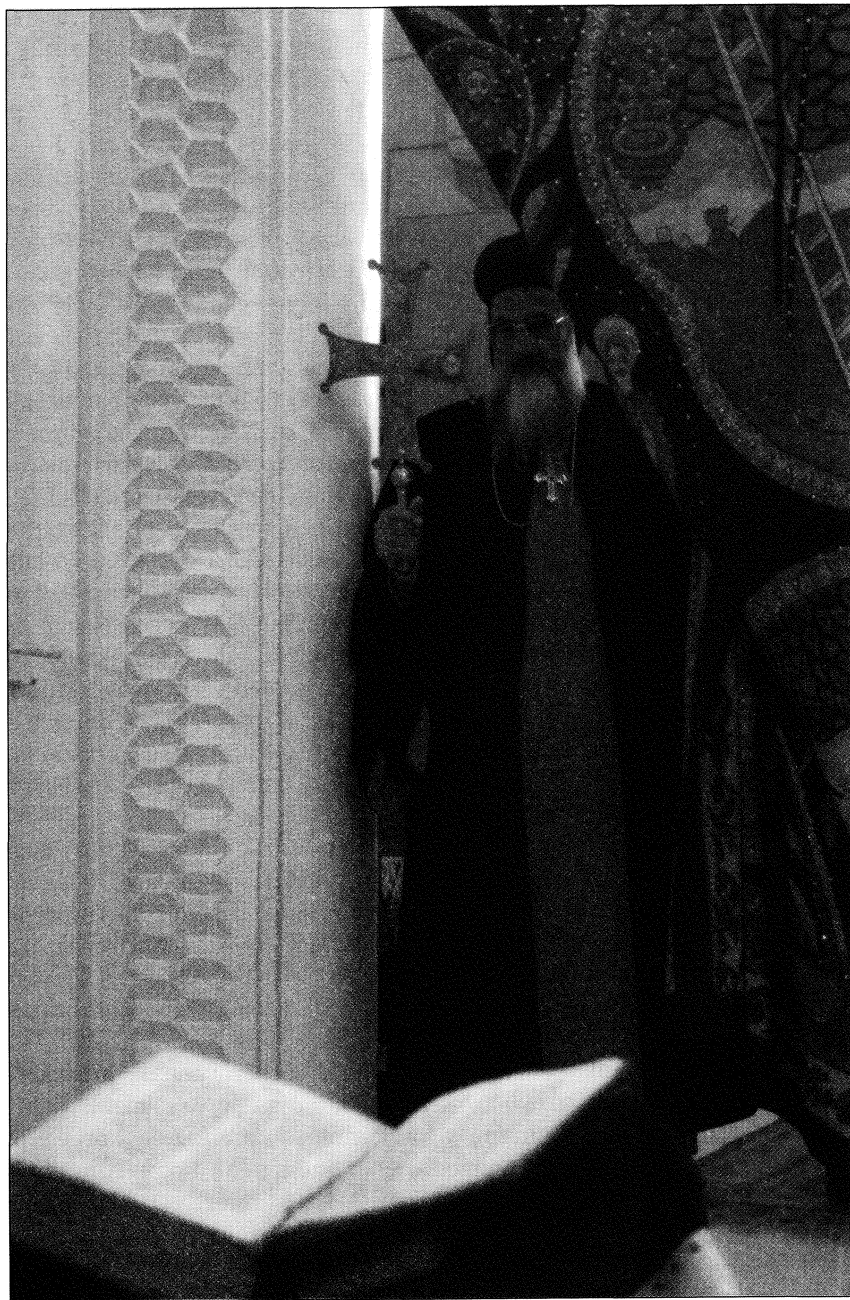
D. B.: Miközben a lakosok —törökök vagy kurdok— a legkedvesebb keleti emberek, végtelenül szívélyesen fogadják a kevés odavetődő külföldit. Amit mondunk, nem titkok, ezt bárki látja a magasból.

F. M.: A katonai jelenlét inkább annak köszönhető, hogy a török-kurd konfliktusok még viszonylag frissek. A mi témánk szempontjából pedig azért van jelentősége, mert látszik, hogy a szírek esetén egy olyan kisebbség hagyományáról van szó, amelyik egy másik, sokáig üldözött és igazából máig el nem ismert kisebbséghez, a kurdhoz képest is kisebbségben van. Tehát ahogy a kurdok hiába teszik ki állítólag Törökország lakosságának egyharmadát, nem úgy kezelik őket, mint az egy jelentős kisebbséghez méltó, úgy a szírek, akik alig néhány ezren maradtak a saját őshazájukban s létszámuk még a diaszpórában élőkkel együtt sem közelíti meg a kurdokét, mellettük is elnyomott, jelentéktelen népcsoport. És igazán csak ehhez képest paradox, hogy éppen ők a keresztény liturgiátörténet és egyházzene szempontjából mennyire kiemelkedő jelentőségű nép, hagyomány.

D. B.: Annyit hadd tegyek hozzá —ha már politikai kérdéseket érintettünk—, hogy azért érezhető Törökország e távoli vidékén is a változások szele, és éppen ezért merészkedtünk most elmenni. A török állam elég erőteljes lépéseket tesz, úgy tűnik, a helyiek szerint is, a helyzet normalizálására, s a mindennapi életben az ember semmiféle feszültséget nem érez. Kedves emberekkel találkozunk, akik élénk színekkel ecsetelik a néhány évvel ezelőtti harcokat, s akik mindig segítőkészek. Ha például a (jó minőségű!) mikrobusz valahol megáll, ugyan bizonytalan eredetű —talán helytelen is elfogadni—, de finom, hideg joghurttal (ayran) kínálják, s az ember el is fogadja. A megállóknak nagy köcsögökben tartják. Amikor az ember ilyen feszültséggel terhes helyekre megy, nagyobb kockázattal is számolnia kell, mint egy kiadós hasmenés.

F. M.: A keleti vendégszeretetnek nem szabad ellenállni, kerül, amibe kerül...

D. B.: Ám szír barátaink sokszor beszéltek arról nagy nyíltsággal, hogy az EU jelentené nekik az európai együttélési és a kisebbségekre vonatkozó normák révén azt, hogy e terület néhány évtized múlva a szír kereszténység szempontjából ne kihalt vidék legyen, hogy visszatelepülhessen a szíreknek legalább egy része, mely tartósan fönntudja tartani itt a keresztény hagyományt.

Turabdin érseke a húsvéti liturgián (Midyat, Mort Shmuni-templom). (CsGy)

Hogy jutottunk tehát oda? Ahogy mondtam, egy évvel korábban a nagybejruti jakobita püspök fölhívta a figyelmemet arra, hogy van egy, a szír keresztények szempontjából ma már kihalt falu, Kartmin, ahol ő született (az irodájában ott is a falu régi képe), s amellet van egy nagyszerűen működő kolostor, s azt egyszer meg kell látogatnom. Egy évre rá ez sikerült is — kettőnknek. Az a hely, amelyet elsősorban igyekeztünk meglátogatni a húsvéti ünnepekkor, a Mor Gabriel-, azaz Szent Gábel- kolostor. Sok Gábor, Gábel van a keresztény hagyományban, ez a Gábel egy helyi szír szerzetes, majd püspök volt, aki a Beth Kustan nevű faluban született (több képet mutatunk majd a faluban töltött nagypéntekről), annak legnevezetesebb lakója. E kolostor méreteit tekintve tán a legnagyobb a törökországi vagy szíriai kolostorok közül, lakóit illetően is népesnek számít, mert van egy apátja, aki egyben Turabdin vidékének az érseke, és van két szerzetese. (A VI. században ezer szír és nyolcszáz kopt szerzetes élt itt!) De nem ők alkotják a „törzsközönséget”, hanem a bentlakó „világi” tanárok (egyébként szerepapak), olykor családjukkal, s még inkább a kolostorban nevelkedő harminc-negyven tizenéves fiú.

F. M.: Eredetileg a szír egyház vezetője Antiochia érseke volt. Ő költözött azután Turabdinba, a Mardin melletti Szent Ananiás- (színéről: Sáfrány) kolostorba a XII. században, amikor Antiochia már mint világváros régen megszűnt. És Antiochia érseke, a szír pátriárka, aki Turabdinban székel sok évszázadon át, Moszul s Homsz érintésével csak a XX. században tette át a székhelyét Damaszkuszba, éppen a század tízes éveiben bekövetkező népirtások és üldözések következményeképpen. Tehát ma Damaszkusz a „monofizita”, nyugati szír egyház székhelye anélkül, hogy valaha is jelentős szerepet játszott volna az egyház történetében. De Antiochiával jogfolytonos ez a püspöki székhely, és történelmének nagy részében Turabdinhoz kötődött.

D. B.: Törökországban, sőt a szír hegyvidéken, Turabdinban két egyházmegye van jelenleg. Az egyik a nyugati peremén, Mardinban — e város annak a törökországi tartománynak a székhelye, amelyhez a keletre elterülő Turabdin is tartozik —, kb. 1500 hívővel (hivatalosan pl. Diyarbakır is ide tartoznék); ezt az ún. Sáfrány kolostorból, Mardin mellől irányítja az apát-vikárius. A szoros értelemben vett Turabdin egyházmegyéjét pedig a Mor Gabriel- kolostorból — Midyat városa mellől — igazgatja a jelenlegi érsek, Timotheos Samuel Aktaş. Ide kb. 4500 hívő tartozik. Lehet, hogy valamivel többen vannak, de inkább elhallgatják a hivatalos statisztikákban, mert még mindig nagy a félelem.

F. M.: Megindító, hogy mennyire ragaszkodnak a szírek az egykori egyházszervezetükhöz. Csak számarányokból nehéz megérteni, hogy Turabdinakkal ezzel a legfőbb néhány ezer fős szír lakosságával miért van két püspöke, míg a soktízezer fős nyugat-európai diaszpóra három — egyik esetben több országot ellenőrző — püspök vagy érsek fennhatósága alá tartozik. A szírek az egyházszervezet s a püspöki székhelyek, de az egyes templomok szintjén is azt az egyházszervezeti vázát őrzik, amelyik egykori elterjedtségüknek felel meg s ez nem alkalmazkodik a ma valóságos viszonyokhoz. Ezzel mintegy ér-

zékeltetik, hogy nem mondtak le a saját területeikről, nem mondtak le a saját szülőföldjükéről. Fájdalmas, de idővel valószínűleg le fognak róla mondani, bár tiszteletreméltó, szórványos hazatelepülést is lehet náluk tapasztalni. Ami különösen akkor megejtő, ha az ember látja, hogy Nyugat-Európában vagy Amerikában született, ott meggazdagodott, jómódhoz szokott emberek költöznek vissza egy Törökországon belül is elmaradottnak számító vidékre.

D. B.: De most még az az idő van, amikor elég sokan visszaköltöznének. Nyugat-Európában pl. a legkülönbözőbb kimutatások léteznek. Általában kb. 150 ezer jakobita szírral számolnak. S ott vannak még az unitus szírek és az „asszírok” vagy nesztoriánusok, azaz a keleti szírek. Legalább 200 ezer szírral lehet tehát számolni csak Európában, akiknek egyik püspöke éppen e kolostorból származik, itt volt apát, és onnan került Hollandiába püspöknek.

F. M.: Tehát így jutottunk el a Mor Gabriel-kolostorba. Az út elvileg egyeztetve volt: előtte az érsekkel folytatódott egy telefonbeszélgetést. De az érsek, mire odaértünk, szemmel láthatólag megfélemezett erről a beszélgetésről. Először azt tanácsolta, hogy álljunk odébb egy másik kolostorba, de tudomásul vette, amikor ott ragadtunk. Egy, a kolostorral egykorú, tehát IV. századi cellában kaptunk helyet. A cella egyébként belülről rózsaszínre volt festve, ezt sem szabad elhallgatni a keleti állapotok hiteles érzékeltetése kedvéért. Végül meg is kedveltek bennünket, mert nemcsak mindennapos teázásokon vettünk részt, hanem az összes liturgikus eseményen is.

D. B.: Azt gondolták először, hogy turisták vagyunk, akik ingyenszállást keresnek. Ezt nem tűrték volna sokáig. Egy napig talán vendégül láttak volna, de végső soron ez a kolostor nem erre van: ez az ima, az elmélyülés, az oktatás és a zarándoklatok helye. Ahogy említetted is: látszott, hogy nemcsak a nyugat-európai szírek számára zarándokhely, hanem kezd bekerülni a hivatalos török turisztikai kínálatba is. Az idegenforgalom ma már ismer olyan témát, hogy „keresztény zarándokhelyek Törökországban”.

F. M.: A török szervezésű turisztika kezdi fölismerni, hogy az apostoli kor szenthelyeinek többsége a mai török területen van. Népszerű képeslaptípus pl. az, amelyiken kijelölik a térképen azokat a városokat, amelyekhez a páli levelek szólnak. Majdnem mind a mai Törökország területén lehet megtalálni. Vagy azok az egyházak, amelyeknek a Jelenések könyvét megkezdő hét intés szól, szintén a mai Törökország területére esnek. Ezt ők szeretik is hangsúlyozni, rájöttek, hogy külföldi zarándokcsoportokat érdemes ide vonzani. Magunk is találkoztunk olyan turistabusszal, amelynek utasai bejöttek a kolostorba, elénekelték egy német korált, a lelkészük prédikált egy kicsit, azután továbbálltak. Biztosan nem ez volt az egyetlen szent hely, amelyet fölkerestek.

D. B.: Nos, ezt a fajta turizmust jól ismerik a kolostor vezetői is: a mienkfajta, mélyebb, alaposabb ismeretekre vágyók talán ritkábban vetődnek erre felé, ezért volt először talán szokatlan nekik. Annyi még hozzátartozik a történethez, hogy amikor megérkeztünk Midyatba, ebbe a teljesen „lepusztult” kisvárosba ...

Utcarészletek Midyatban a Mort Shmuni-templom körül. (CsGy)

F. M.: ... Ez Turabdin városias központja ...

D. B.: ... igen, úgy húsz évvel ezelőtt még 8 ezer keresztény élt Midyatban, ma összesen 70 család ..., tehát mikor leszálltunk a buszról s érdeklődtünk, hogy merre is tudhatnánk valamilyen buszt vagy taxit fogni, amely a kolostorba vinne, karon ragadott egy ember, s egy üzletbe vonszolt engem. Te meg távolabb az utcán váraoztál rám. Mondtam, nem akarok ékszerboltba menni, én a Mor Gabrielbe mennék. Azt hittem, ékszereket akar „rám sózni”, de nem: kiderült, hogy ott, az üzletben volt az, aki már várt ránk, a malfono, a kolostor, sőt az érsekség világi vezetője. (A szír egyházra jellemző ez az intézmény, az egyházi dolgokban képzett és tevékeny világiak különleges befolyása, bár „világi”-nak csak megszorítással nevezhetjük azt, aki mint az Íszá, tehát „Jézus” nevű malfono, archidiaconus, fődiaconus.) Leültetett, megkérdezte, mi járatban vagyunk. A kocsikaravánnal éppen bevásárlókörútról készült haza, mindenféle étellel —jót nevtünk, ahogy az előttünk haladó kocsitetejéről elkezdtek lerepülni a lapos kenyerek—, s az egyik kocsit minket is kivitt. Kedvesen fogadtak, de a barátság és az érdeklődés azután ébredt fel bennük igazán, hogy látták: minden liturgikus alkalmon részt veszünk, kép- és hangfelvételeket készítünk róluk, kérdezzük, állandóan, szinte erőszakosan is, hiszen olyan kérdések voltak azok, amelyek őbennük nem vetődnek fel.

F. M.: Két téma is megjelenik abban, amit mondtál, ezekre érdemes lenne kitérni. Az egyik maga a város, tehát Midyat, és rajta keresztül a szír kereszténységben a város és a városhoz kötődő templom és közösség, másfelől a kolostor és az ahhoz kötődő templom és közösség helyzete. A másik téma pedig a szír egyház —ahogy valamikor mondtad— „civil” jellege. Tehát az, hogy ki voltaképpen a laikus és ki a klerikus. Az elsővel kapcsolatban a legfeltűnőbb dolog, amit az ember észrevesz, ha szír templomokat látogat ezen a környéken, hogy teljesen másképp néznek ki a templomok a falun vagy városban, és ismét másképp a kolostorban. A környék építészete nagyon ősi eredetű, a kereszténység elterjedésének egyik első területén vagyunk...

D. B.: ... maga a kolostorunk 397-ben alapult, akkor tették le az alapkövét...

F. M.: ... s voltunk olyan templomban, amelyik ennél is korábbi, a IV. század közepéről származik, ami annyit jelent, hogy a fölszabadult kereszténység első templomait lehet ezen a területen látni. Szíria régészetével kapcsolatban talán többen tudják, hogy az ún. Holt városok, Szíria északi hegyvidékén és a török határ környékén, a bizánci típusú szakrális építészett legkorábbi, viszonylag épen fennmaradt épületeit őrizték meg. Ezeknél is korábbi, de más jellegű épületek azok, amelyek a törökországi szír városokban láthatóak. A terület gyakorlatilag föltáratlan, olyannyira, hogy régészeti topográfiája sem készült el, megfelelő fényképek is alig vannak erről a környékről. Kincsebánya lenne a régészeknek, s egyben égető szükséglet a terület föltérképezése, mert a szírek azáltal, hogy egyes képviselőik nyugatra szakadtak, szert tettek némi pénzre, illetve szert tettek olyan kapcsolatokra is, amelyek révén pénzt tudnak szerezni, s a keleti ember, aki benne él a saját kultúrájában, természet-

sen nem régészeti emléknek fogja fel a templomot vagy a kolostort, hanem működő ingatlanak tekinti. Egy ilyen működő ingatlant pedig, ha romos, föl kell újítani. Ő pedig, műemlékvédelmi megfontolásokról mit sem sejtve, föl is újítja.

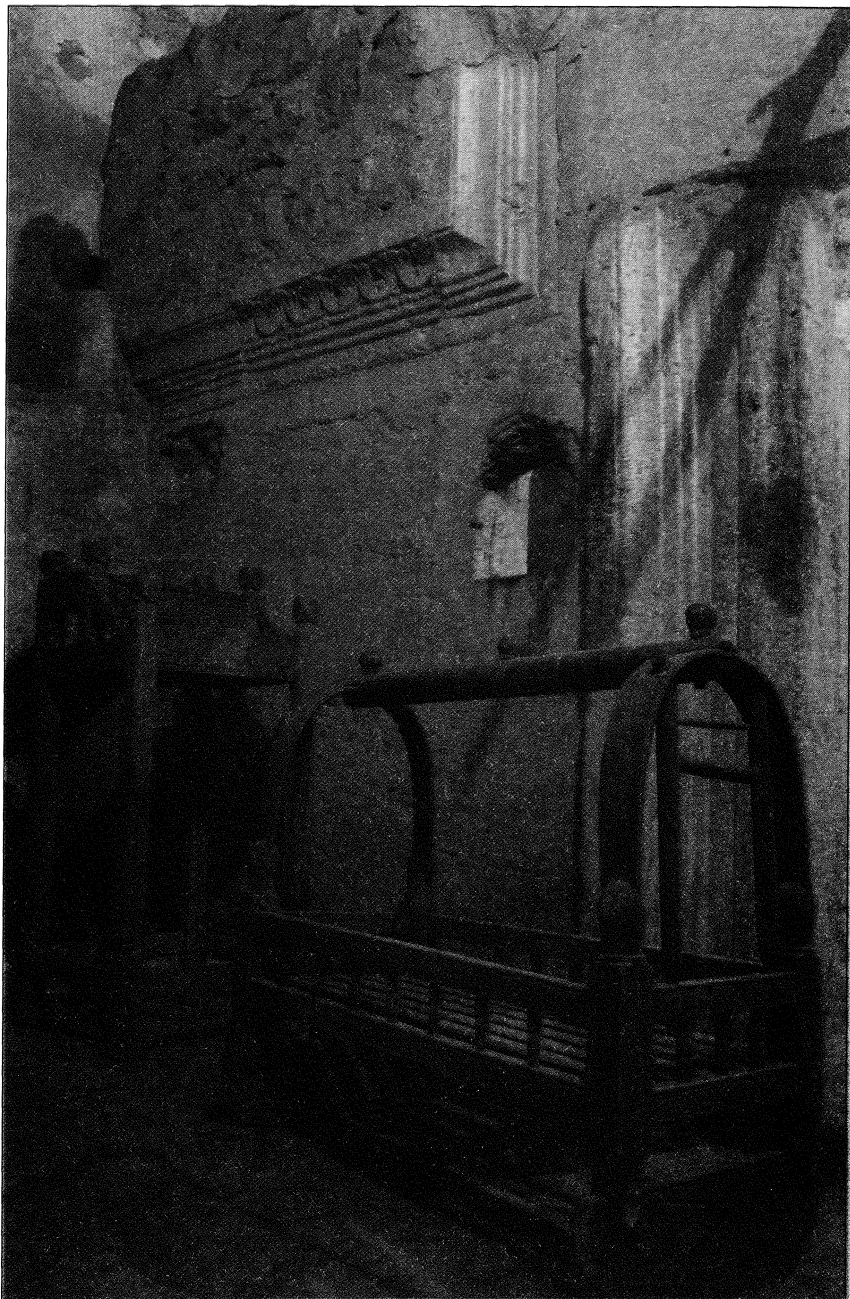
D. B.: Ilyen volt a kolostorunk is.

F. M.: Ezzel régészeti szempontból elpusztítja, mert azonosíthatatlanná teszi mindazokat a romlásokat, amelyek egy régésznek az igazi érdekességet jelentik. Tehát nagyon sürgős lenne egyrészt megóvni ezeket az épületeket a pusztulástól, másrészt a jelenlegi állapotukban elemezni őket és hozzáférhetővé tenni a tudománynak és a művészettörténetnek.

D. B.: Ahol pedig nem működik a templom vagy a kolostor, ott megdöbentő példáit láttuk a barbár pusztításnak. Az még valamelyest emberileg érthető, ha széthordják a templom köveit s lakóházakat építenek belőle. Habsus faluban már csak egyetlen keresztény család él: egy idős házaspár. Nisani néni, kedves, szép öregasszony nyitotta ki nekünk a templomot. Kettejükért a városból még vasárnap kijár misézni a pap. Ha meghalnak, ott kipusztul a kereszténység. A falu határában van a már nem működő Szent Lázár-kolostor, amelyet nem régen német pénzen fölújítottak. Jellegzetessége egy oszlop, melyen valaha egy oszlopos szent élt. A késő ókorban errefelé igen elterjedt módja volt ez az aszkézisnak: felköltöztek egy toronyba, ott éltek éjjel-nappal, télen-nyáron. Tehát a templom, illetve a kolostor épületei viszonylag szépen föl voltak újítva, de egy reggel betört ajtókat talált a néni, s mi is egészen friss törésnyomokat láttunk: a régi köveket, oltárokat talán az azelőtt való héten pusztították el, értelmetlenül, pusztán a rombolásért. Nyilván nem a két keresztény öreg.

Niszáni néni (Habsus). (CsGy)

Bölcső és felolvasóállvány (?) Habsus Mor Shemun-templomában. (CsGy)

Egy oszlopos szent oszlopa a Mor Lozor-kolostorban (Habsus). (CsGy)

F. M.: Ezekben a városokban, illetve falvakban egyébként is látni a nyomait az egykori, sokkal gazdagabb, elevebb életnek. Például az említett néni templomában is. Az egyik mellékhajóban még a fából faragott bölcsök is ott sorakoztak, és látszott, hogy a templom valaha tényleg jobb napokat látott, de most folyamatosan pusztul.

D. B.: Ismételjük: kb. 150 ezer szír él most Európában, a tengerentúlon sem sokkal kevesebb — a XX. század elején Turabdin vidékén élt 150 ezer szír... Ám a 60-as években úgy 60 ezren, a 80-as évek végén már csak 20 ezren éltek itt, s mára 6 ezerre csökkent a számuk. A Gábriel-kolostor melletti kis falucskát úgy hívták, hogy Kfarbe: ma már tisztán kurdok által lakott település. Templomát nemrég fölújították, azt hiszem holland pénzen és holland régészek; egy muszlim bácsi mutogatja, némi baksisért. Ha ide visszaköltöznenek a szírek, elképzelhető, hogy újra élhetne a szír liturgia a templomban.

F. M.: Mert szerencsére hagyományozzák nyugaton is. Találkoztunk néhány olyan fiatalemberrel, akik most először jártak származási helyükön. Németországban születtek, testméreteikből is látszott, hogy már csecsemőkorukban (túl) jól táplálták őket. Az öltözékükön is látszott, hogy az ausztriai, németországi bevándorlóknál megszokott újság- vagy kebabárussorból már kiemelkedtek. Turistaként tértek vissza, de jól beszélnek szíriul, melyet megtanulni csak élő beszélőktől lehet, mert írásbelisége alig van. (A klasszikus szír nyelvnek van írásbelisége, s ez az, amelyet módszeresen sajátítanak el az emberek, elsősorban, illetve csaknem kizárólag azért, hogy a liturgiában részt tudjanak venni.) Volt olyan középkorú szír is, aki szintén Németországból jött, de ott befolyásos diakonus volt, s tökéletesen tudta végezni a szertartásokat, pedig valószínűleg régóta kiszakadt már ebből a környezetből.

D. B.: Egyébként olyan rendkívüli szépséggel, hibátlanul, gyönyörű artikulációval beszélnek németül, ahogy valószínűleg csak a színész vagy a bemondó beszél Németországban is. Tehát nagyon tudatosak mind a két irányban. Mondták: a német kultúrának s népnek igen hálásak, hogy befogadták őket ...

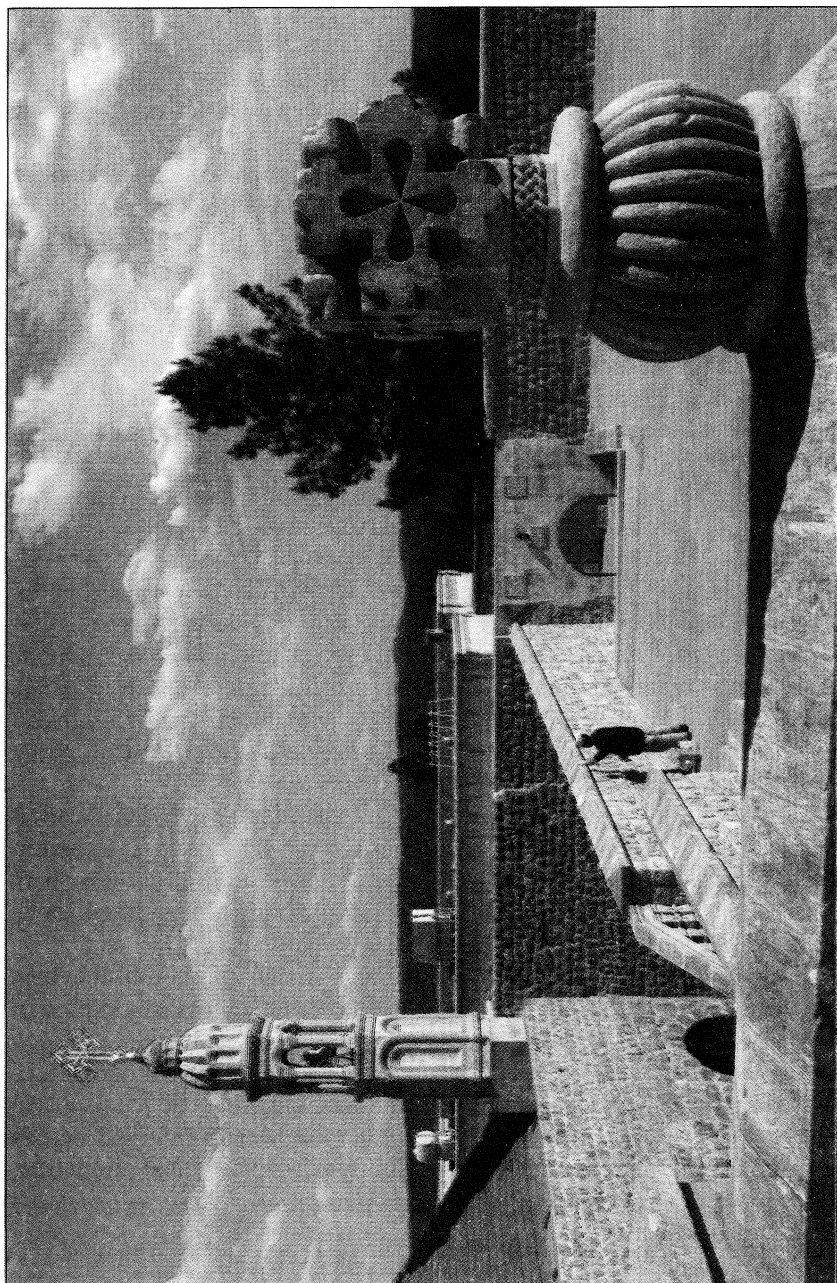
F. M.: ... de közben nem vesztik el a saját hagyományaikat...

D. B.: ... nem vesztik el, annyira, hogy már az első néhány ott töltött évben, amikor —ahogy mondtad— a kebabárulásból elég pénz jön össze, templomot építenek. Paderbornban (nem nagy város) vagy Güterslohban egyaránt négy jakobita szír templom van. Ez tehát azt jelenti, hogy ötven-hatvan család összeáll vagy talán még kevesebb is, és azok maguknak templomot építenek. Papot hívnak, illetve van papjuk, megbecsülik, de rajta kívül magas műveltségű és szemmel láthatólag gyakran tehetős férfiak is állnak a szír egyházi ranglétrán, az egyházirendben, az áldozópap utáni első helyen.

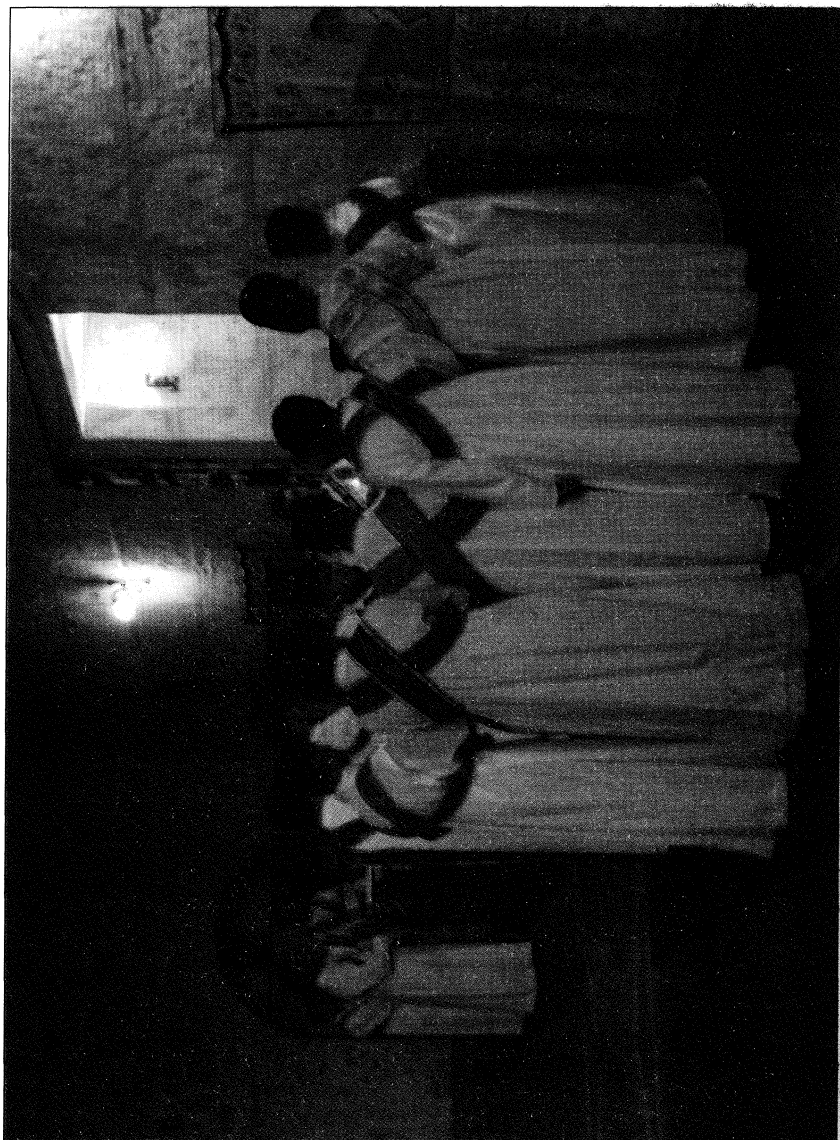
F. M.: Ebben jelenik meg ennek az egyháznak a civil jellege.

D. B.: Szándékosan nem laikus, hanem civil jelleget mondtunk.

F. M.: Igen, ezek az emberek nem laikusok. A kolostorban, ahol tartózkodtunk, hiába a legnagyobb kolostor a környéken, papi állású személy mindössze három van: két szerzetes és maga az érsek.

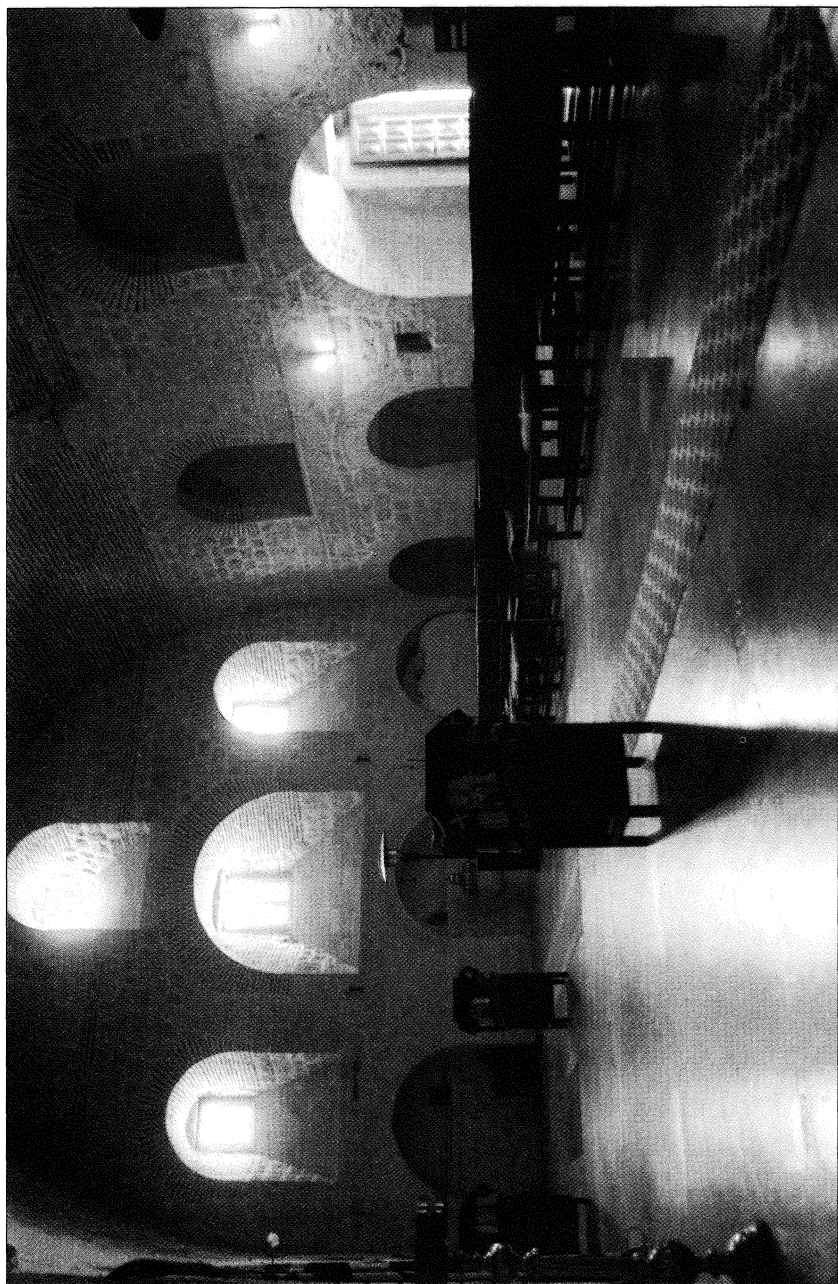
Kilátás a környező kopár hegyekre a Mor Gabriel-kolostorból (CsGy)

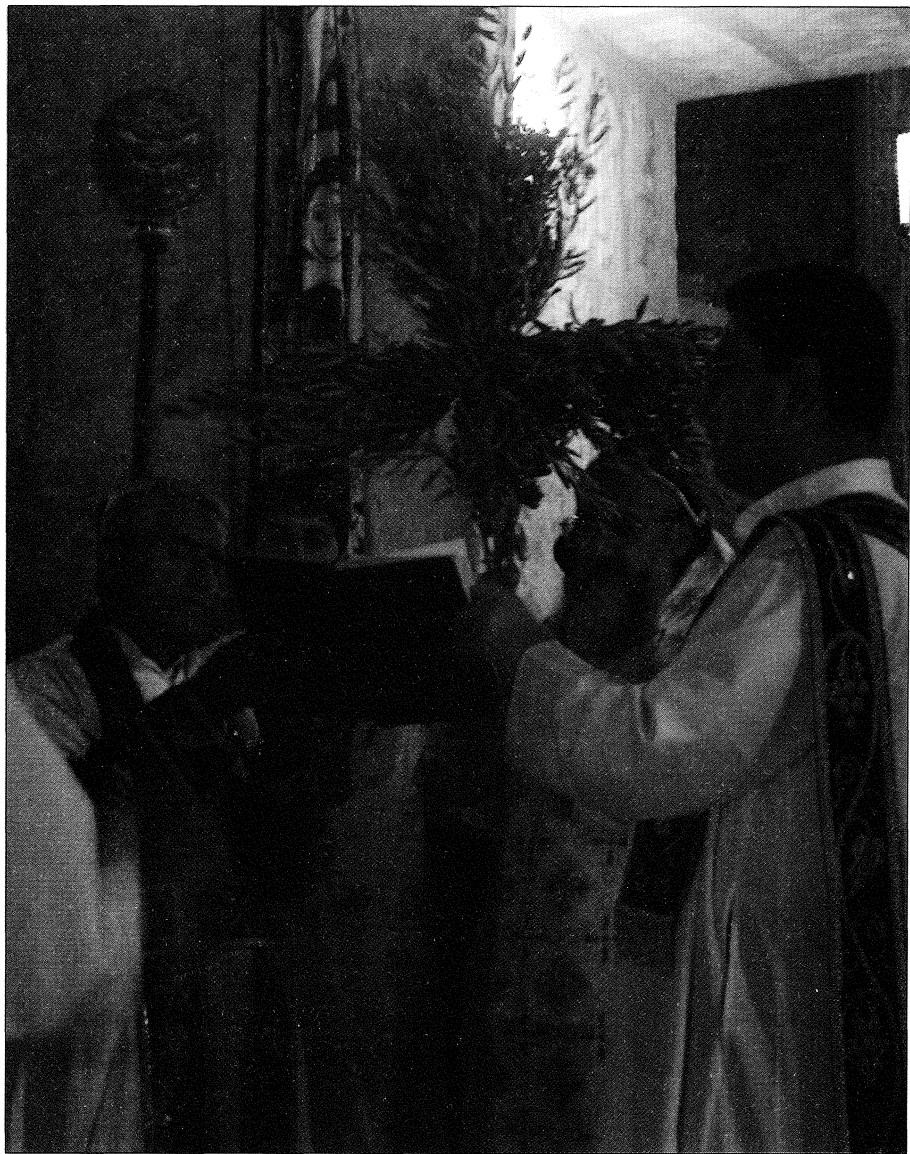
Fiatalszerpapok a kolostor 512-ben épült, nemrég felújított templomában, az énekesállományok körül. (FMD)

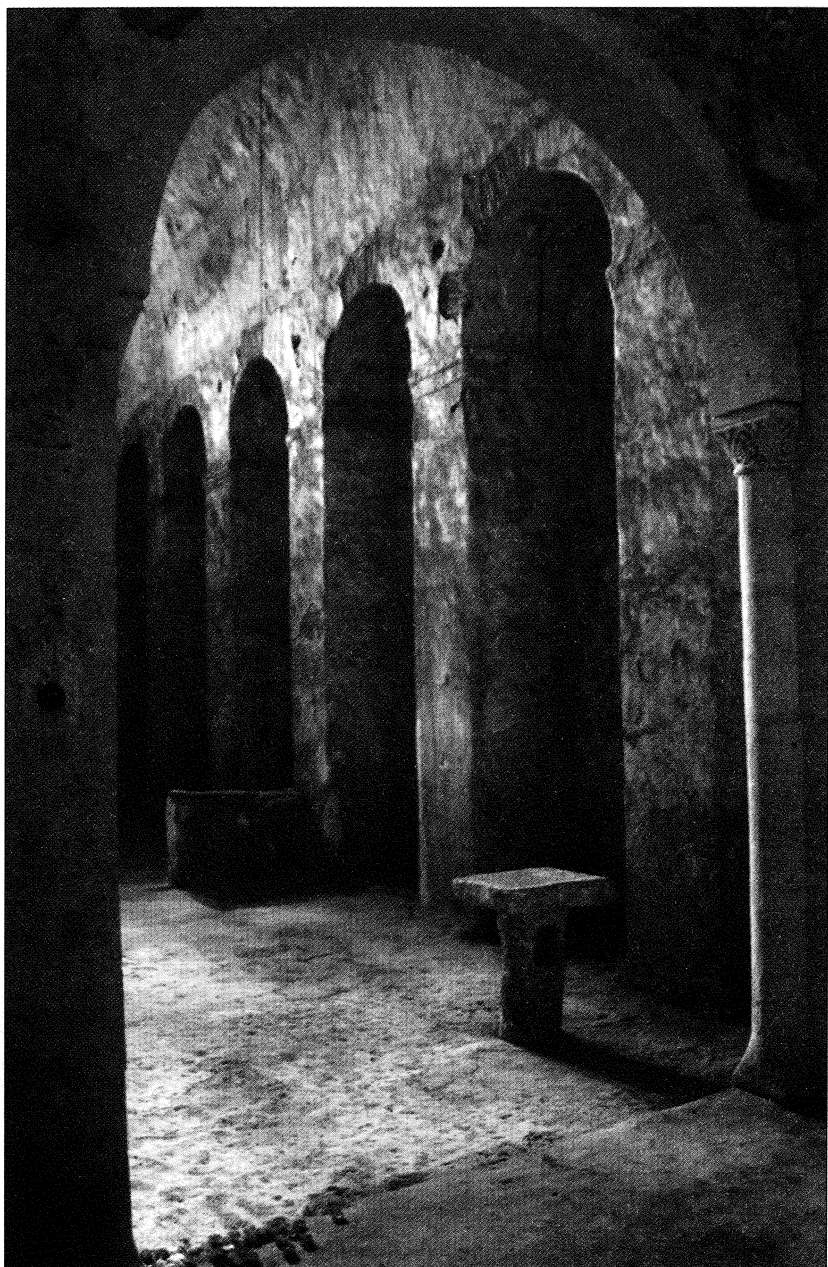
A kolostortemplom oltára. (CsGy)

Cserdélet a kolostortemplomban. (CsGy)

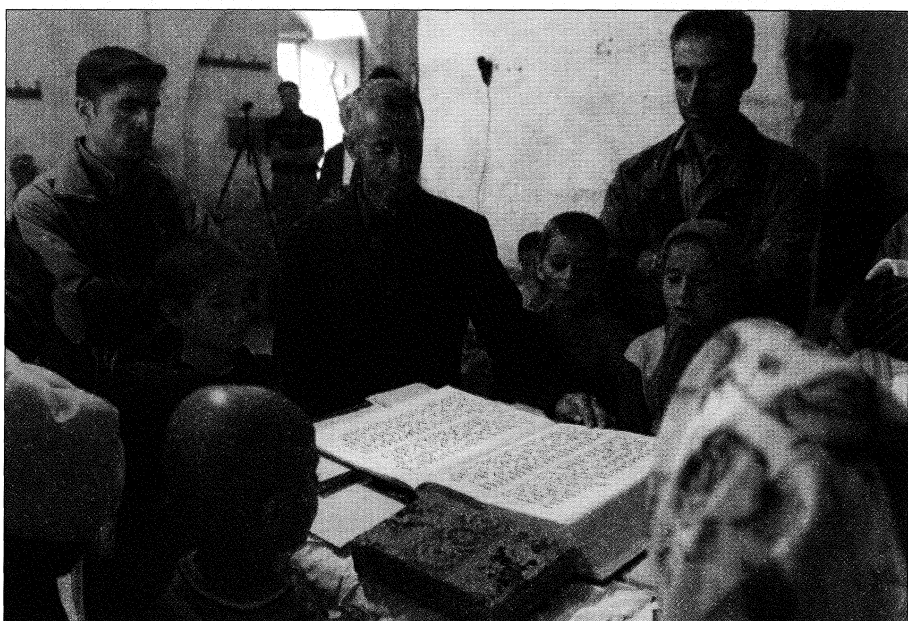
Turabdin érseke és a malfono virágvasárnap a Mor Gabriel-kolostorban. (FMI)

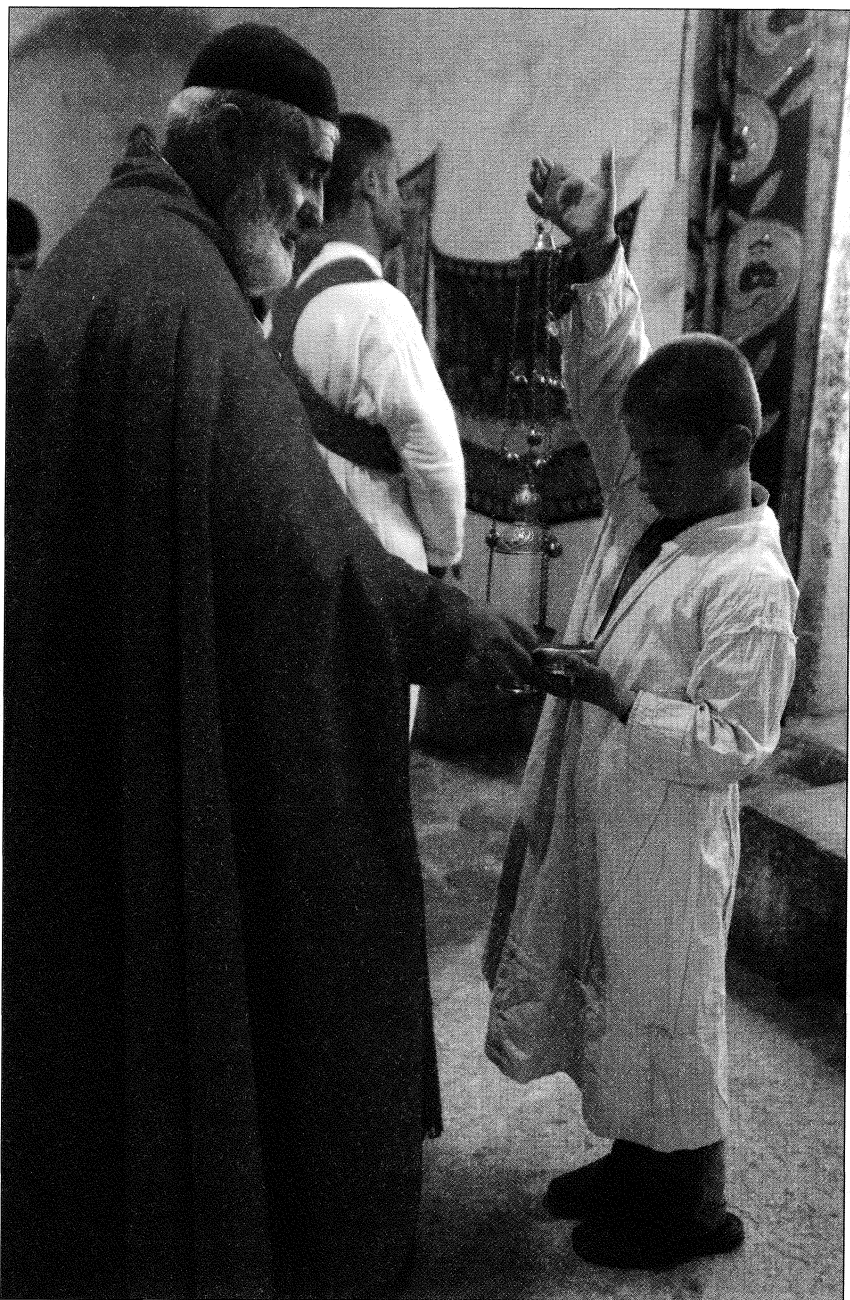
*Kfarbe falu Mor Estefanos- (Szent István-)temploma a szentély felől:
kórusrekesztő maradványa és énekesállvány kőből. (CsGy)*

Ennek ellenére ez nem számít elhagyatott kolostornak. Mintegy harminc fiatal fiú lakik ott, tizenvalahány apáca és néhány civil, akik a kolostor tanárai — négyen-öten. Néhányan családostok, a család is bent él a kolostorban. Ugyanez a helyzet a városi közösségekben. Két alkalommal, mikor nem kolostori liturgián vettünk részt (Beth Kustan, egy 15 családostok kis falu 343-ban épült Mor Eliyo-templomában nagypénteken s húsvét vasárnap Midyatban), tapasztaltuk —a képfelvételeken lehet is látni—, hogy a templomban a pap mellett rengeteg beöltözött szolgálattevő áll. Ezek a szolgálattevők részben szerepek (diakonusok, szubdiakonusok s az utánuk következő kisebb rendek tagjai), akik a felnőtt, főként fiatal férfiak közül kerülnek ki.

Akiket beavattak e fokozatokba, nem vesztik el tisztségüket akkor sem, amikor —bizonyos életkor fölött— inkább csöndesen hátrébb húzódnak, az idősebbek közé ülnek. A nem beöltözött gyerekek (a kislányok is!) és a fiatalok a szentélyhez közel, az énekesek, illetve az asszisztensek között vesznek részt a kultuszban. Emögött egyrészt talán az a megfontolás áll, hogy a fiatalok mint legszebbek, legjobb hangúak, legéletrevalóbbak a közösség zsengeje. Őket állítják elsősorban az Isten elé.

Gyermekek-felnőttek két félkarban a pulpitus körül Beth Kustanban. (CsGy)

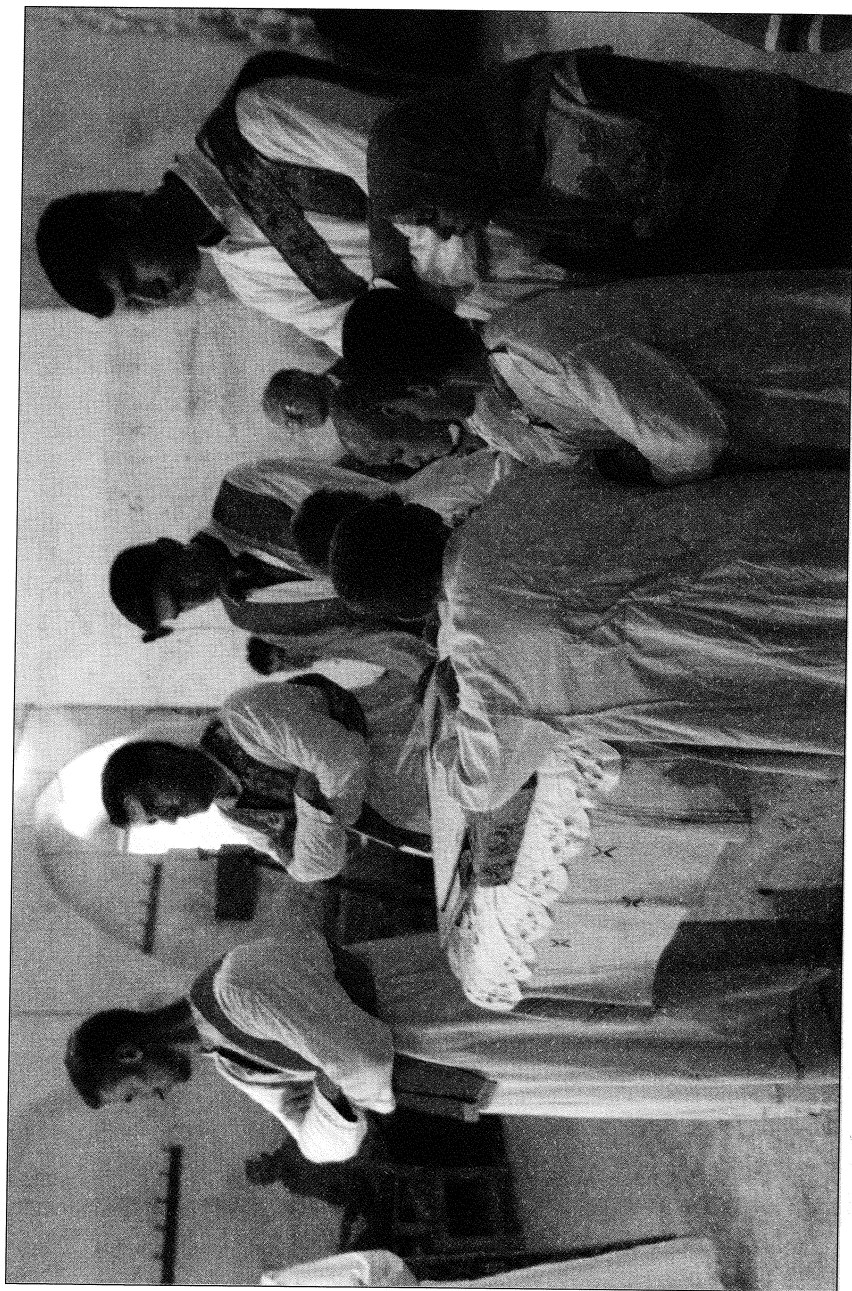
Tömjénezés (Beth Kustan). (CsGy)

A kereszt felmutatása (Beth Kustan). (CsGy)

Gabriel Aktaş atya, Beth Kustan plébánosa. (CsGy)

Fiatalszereplők és kisgyerekek a pulpitusnál felolvasást hallgatnak (Beth Kustan). (CsGy)

Másrészt fontosnak tartják az egyházi hagyomány gyakorlatias átörökítését. A szír rítus annak szemében, aki ebben nőtt föl, viszonylag egyszerű formákból, dallamokból, szövegtípusokból áll össze. Természetesen ez is bonyolultabb annál, hogy valaha is megtanulhassa az, aki nem benne él. Mindenekelőtt belenőnek, hallgatják már az egészen kis gyerekek is, és utána, amikor megfelelő életkorba kerülnek, hozzátanulják, reflektálttá teszik ugyanazt. De nem a tanulás során találkozunk a dologgal először. Mivel a formák és a dallamok is egyszerűek, nem egy olyan típusú, kifinomult, magaskultúrákhoz kötődő rítusról van szó, mint akár a bizánci, akár a római. Az állandó, művészi gazdagodást, a bonyolultságból fakadó szellemi kihívást nem ismeri, ezért csak a folyamatos átadás tudja frissen tartani. Ez volt az, amit ott a helyszínen fogalmaztál meg. Azért tud állandóan élményszerű lenni, mert még ha a felnőtt meg is unná vagy legalábbis természetessé válna neki, úgyhogy már nem figyelne arra, amit csinál, azáltal, hogy folyton továbbadja a fiataloknak s a fiatalok is továbbadják a gyerekeknek, az átadás eleveenségében marad fenn a rítus és a hozzá fűződő viszony.

D. B.: Nemcsak a mi nyugati érzésünk, ha azt gondoljuk, hogy egy sokszor ismétlődő készletet, dallamfordulatokat, egy nagyon szűk repertoárt meg lehet unni. Valóban meg lehetne unni. Egy-egy dallam nagyon sokszor ismétlődik: legyen az bármennyire nemes, akkor is megkophat, megfáradhat. Ott jöttünk rá tehát, hogy az átadás tartja elevenen a mostani körülmények között is; de ez mindig így volt. A szír kereszténység azért tudott ilyen keményen egyszerűnek megmaradni, mert nem volt lehetősége arra, hogy cizellálódjék. Soha nem volt olyan körülmények között, hogy ez bekövetkezzék.

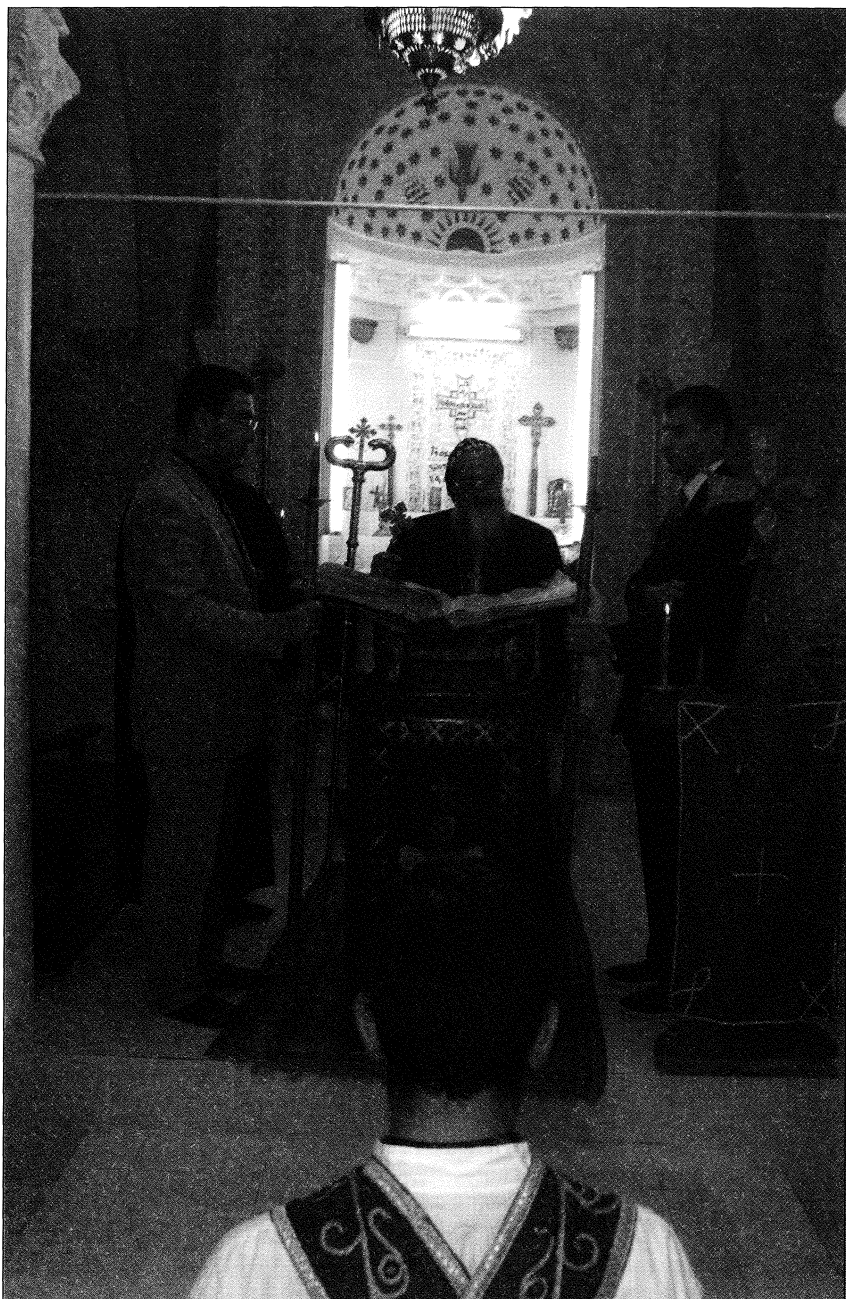
F. M.: Talán történeti és egyben fenomenológiai értelemben is azt lehet mondani, hogy ha a rítusnak vannak általános jellemzői, azok közül az egyik az ismétlődés. Ez az ismétlődés valamilyen módon állandó frissítést is igényel. Egy magaskultúra körülményei között, ahol olyan személyes és anyagi háttérre van a liturgiának, amilyen Bizáncban és környékén volt egy darabig, vagy amilyen Rómában és a nyugati kereszténységben, a frissítés úgy zajlik, hogy maga a liturgia finomodik. Anélkül, hogy a lényegi vázát érintenék, lecserélnék öröklött tételeit, szöveg- és dallamtípusait, mégis állandóan új dallamokat, új szövegeket hoznak létre. Vagy a régieknek új változatait. A szerkezetet értelmezik vagy elkezdik úgy értelmezni, ahogyan annak idején a létrehozó még nem értelmezte. Viszont egyre több mozzanata jelentőséget kap. Ez nem következhet be egy olyan rítusban, amelyik állandóan a létéért küzd. De ez is igényli az állandó, viszonylag friss viszonyulást a saját anyagához.

Természetesen nem arról a ma közkeletű nyugati megközelítésről van szó, hogy az ismétlődő dolgok unalmasak, ezért mindent állandóan reflektáltan kell megközelíteni. A hagyományos liturgiákban közös az ismétlődés rutinja, jellemző az az enyhe szellemi zsibbadtság, amellyel az ember mindig a maga éppen meglévő állapotának megfelelően vesz részt a mindennap több alkalommal ismétlődő kultuszban. Ezzel párhuzamosan viszont a rítus gyakorlatának mö-

göttesét jelenti, hogy állandóan tanulni kell, állandóan át kell adni. Lehetséges, hogy egy szír kisleány, vagy akár egy szír pap, amikor éppen a templomban áll és egy himnuszt énekel, nem sokat foglalkozik a dologgal azon túl, hogy elénekli. Egyszerűen énekel, és közben nem gondolkodik róla, nem próbál érzékelni semmit, egyszerűen benne van és azonosul vele. Viszont annak, hogy ez a fajta rutinosság hiteles legyen, háttérrel biztosít, hogy a vasárnapi iskolában ugyanő tanulja, illetve tanítja azt a nyelvet, amelyen a himnusz íródott. Tanul vagy tanít arról a történelmi korszakról vagy arról az egyházatyáról és annak a gondolkodásáról, aki a himnuszt szerezte, és állandó kapcsolatban van mindazokkal, akiktől ezt a műveltséget megkapta, és a nála kisebbekkel is, akiknek ezt már egészen fiatalon továbbadja.

D. B.: Alapvetően, ahogy mondtad, egy plébániai közegben, a vasárnapi iskolában, tehát a hét végén tanulják meg a gyerekek először az írást, majd pedig a szövegeket. Végül a szövegek értelmezését is, elég tisztos színvonalon. Legalábbis a legfontosabb szövegeket a szír iskolát járt gyerekek, majd felnőttek lényegében értik. Természetesen nem jutnak el minden szöveghez. Ezért van, hogy az istentisztelet azon részeit, amelyeket nagyon fontosnak tartanak a nyugat-európai értelemben vett értés szempontjából is, lefordítják újszír anyanyelvükre. Ennek többféle módját tapasztaltuk Bécsben, ahol szemmel láthatólag hagyományőrző közösség volt vagy a pap erre jobban ügyelt. Először mindig klasszikus szíriul olvasták föl az evangéliumot, utána pedig a diakonus targumizálta, tehát *ex tempore*, fejből rögtönözve újszírül, szintén recitálva szólaltatta meg a nép felé fordulva. Turabdinban nem ezt tapasztaltuk, de láttuk, hogy a püspök vagy a pap fogta az evangéliumskönyvet, és ott, rögtönözve, ugyan néha megakadva, néha a szavakat keresve fordította újszírre a klasszikus szöveget, jóllehet létezik már újszír bibliafordítás is.

F. M.: Nagyon jellemző volt a fölolvadás tempója. Az ember már akkor érzékel valamit, amikor azt tapasztalja, hogy elhangzik egy mondat, majd pedig a más recitációs rendszerekből ismert szünetnél jóval nagyobb szünet következik. Ez valamennyire formaalkotó tényező is lett, mert a bécsi fölvételeket visszahallgatva érzékelem, hogy amikor a pap klasszikus szír nyelven énekel, ott is nagyon nagy levegőket vett közben. Viszonylag jelentős szüneteket tartott ahhoz képest, hogy az egyszólamú liturgikus ének minden általam ismert, folytonosan hagyományozott változatában van valamiféle folytonosságra való törekvés. Ehhez képest itt jóval nagyobbak voltak a szünetek, tehát a szolgálattelvi valóban mintegy elolvasta a következő mondatot vagy mondatrészt, és csak azután olvasta hangosan. Voltak, akik ebben gyakorlottabbak, s voltak, akik kevésbé gyakorlottak. Az evangéliumnál sokkal díszítettebb, sokkal inkább kantillált szövegeket, amilyenek a patrisztikus olvasmányok (ezek egy másik fölolvadásiállványtól hangoznak el), általában nagyobb folyamatossággal énekeltek. Nyilván a fejből való fordításhoz is szükség van a szövegek alapos értésére, különösen egy mássalhangzóírás esetén, amelyet egyszerűen fölolvadni sem lehetne akkor, ha valaki nem értené a szöveget.

Az érsek evangéliumolvasása a húsvéti liturgiában (Midyat). (CsGy)

D. B.: Összehasonlíthattuk ugyanannak a húsvéti föltámadási evangéliumnak az előadását Bécsben és a turabдини érsek felolvasásában. A gyakorlott fül elemezve is csak nehezen tudna különösebb hasonlóságot megállapítani a két tónus között. Nyilvánvalóan az elv, a fölolvadásnak, a recitációnak, sőt inkább kantillációnak az elve azonos, de dallamilag ezek nagyon különbözően jelennek meg.

F. M.: Ehhez képest viszont sokkal egységesebb a kevésbé rangos olvasmányok dallama.

D. B.: És a himnuszoké különösen. Néha úgy tűnik, hogy még a hangmagasság is nagyon hasonló Turabdinban és Bécsben. Nem véletlen, erről a területről származtak el. Egészen biztos, hogy a szír liturgikus zenének ez a rétege valamelyest újabb is. Hogy milyen hatások érthették a környezettől, az arab világtól, egyébtől, erről összehasonlító tanulmányok híján felelősséggel még keveset lehetne mondani.

F. M.: Ez a himnódia mégis jól hallhatóan különbözik a Közel-Keleten szokásos egyéb zenei hagyományoktól. Viszont feltűnően hasonlít a latin himnódia korai, szillabikus rétegére.

D. B.: Egyenesen azt ismertem föl, hogy nagyon is megalapozottan hozzák fel az ambrusi himnuszköltészet eredetéként —már csak az időben való közelség miatt is— a Szír Szent Efrém-féle edesszai himnusz hagyományt, amelyet nyilvánvalóan elég hamar megismertek a görögkeleti Mediterráneumban és Itáliában is. Szent Efrém himnusza, amelyekből elég sokat énekelnek most is, más szír egyházatyák költeményeivel együtt, akár rá lehet énekelni nem egy esetben az Ambrus-féle nyolc szótagos, jambikus sorokat is.

F. M.: És érdekes, hogy a latin himnódiában éppen a korai dallamok vagy az ólatin liturgiákhoz kötődő himnusz dallamok azok, amelyek elsősorban megfelelnek ennek az eszménynek. A szír himnusz dallamok egy nagyon jól követhető, metrikus strófászerkezethez illeszkednek, miközben a gregorián lejegyzésben fennmaradt himnusz dallamok általában föllazítják ezt a metrikus kötöttséget, és a hangsúlyossá vált kiejtésnek megfelelően nem érzékelnek például olyan metrikai szabályokat, mint amelyek az egyes hangok összevonására vagy kihagyására vonatkoznak.

D. B.: Természetesen távolról sem akarjuk azt mondani, hogy ezek a dallamok lehettek azok, amelyeket Ambrus megismert. Az elvről, a ritmus és a dallamépítkezés elvéről mint esetleges hasonlóságról lehet szó.

F. M.: Ezzel kapcsolatban megjegyeznék még egy történeti szempontból fontos mozzanatot. Úgy vezetted föl a szír rítust, mint amely ősi, a legősibb. Az elmúlt két-háromszáz év nyugati gondolkodásában az evolúciós szemlélet elég divatos volt, és mint naiv szemlélet a mai napig érezteti hatását. Ezzel azért óvatosan kell bánni.

Egyrészt: még ha lenne is ilyen típusú evolúció, tehát lenne legősibb, kevésbé ősi és mai keresztény rítus, akkor sem biztos, hogy egy „vissza a kezdetekhez!”

jelszó jogos lenne. Nem biztos, hogy a legkorábbi a legjobb, a legeredetibb. Egy formanyelvnek, egy stílusnak, akár egy liturgiának is mint formai jegyekkel rendelkező, tehát végső soron esztétikai jelenségnek lehet kifutása. A fejlődés sem abban az irányban nem automatikus, hogy valami kicsinyből nagyra nő és ez önmagától javulást vagy kiteljesedést jelent, sem az ellenkező esetben nem lehet azt mondani, hogy valami az eredeti állapotában a legteljesebb és a legjobb, és utána elkezdi hanyatlani. A dolgok megtalálhatják a nekik legmegfelelőbb formát, azután elkezdhettek hanyatlani, és utána más formákban újjászülehetnek. Tehát ilyen értelemben sem perdöntő, hogy ténylegesen milyen korú a ma ismert szír rítus.

Sok közvetlen tapasztalatunk van erről a hagyományról, mégsem mondhatjuk magunkat szigorú értelemben szakértőinek, ezért nem is tudjuk megállapítani —nem is biztos, hogy van ma a világon, aki meg tudja állapítani—, hogy pontosan milyen történeti rétegei vannak ennek a hagyománynak.

Másrészt nyilvánvaló, hogy az archaikus állapothoz képest a szír rítus is fölvetett bizonyos jegyeket. Látszik ez a kiterjedt himnódiában. A szír és ugyanígy a kopt hagyományban a zsolozsma, tehát a napszaki istentisztelet legjellegzetesebb tétele a himnusz. Tehát a strófikus ének, amely sokszor órákon át szól. Általában két félkarra oszolva éneklik. A strófikus ének hagyománya egyáltalán nem ismeretlen a görög s a latin világban, de e területeken csak korlátozott szerepe van. Szinte kitapintható, történetileg, hogy körülbelül a IV–V. századig volt lehetősége a szír és a kopt hagyománynak is arra, hogy a bizáncihoz, illetve a rómaihoz hasonló mértékben fejlődjenek és kialakítsák azokat a divatos formákat, amelyek ebben a korban a liturgikus költőket elsősorban foglalkoztatták. Ez a fejlődés, —most szándékosan használom azt a szót, mert valóban kibontakozott valami— éppen az említett politikai és történelmi körülmények miatt megrekedt a maga V. századi állapotában. A szír rítus szinte megmerevedett ekkor, és az a zenei és szöveges műfaj lett rá a legjellemzőbb, amelyik ebben a korban volt divatos, és ebben a korban terjedt el.

D. B.: Erre a műfajra a legbüszkébbek is, mert elég tudatosak, vannak ismereteik akár a görög orthodox liturgiáról, akár például az örményről. Szír Szent Efrémet a Szentlélek hárfásának nevezik. Nagyon jól tudják, hogy valóban Efrém volt az, aki a keresztény himnódiát, a strófikus, részben metrikus, tehát szótagszámláló himnuszformát bevezette a liturgiába. Tehát valóban elkezddött valami, ha nem is pontosan Turabdinban, de egy vele szomszédos vidéken. Szent Efrém kezdeményezése szintén nem volt előzmény nélkül. Egy Bardaiszan nevű eretnek, a kereszténység egy oldalágához tartozó teológus himnuszok révén terjesztette nézeteit. Szír Szent Efrém a maga nagyon dogmatikus, de költői szárnyalású himnuszeit ezekkel szemben alkotta meg. Tehát itt, a IV. század közepe táján valóban újszerű dolog jelent meg a keresztény liturgiában. (Nyilvánvalóan nem csak egy Bardaiszan-ellenes eszköz, hiszen akkor elmúlt volna vele együtt.) Ez a kezdeményezés a görög nyelvű területeken is visszhangra talált. A koptoknál nagyon erősen, és Ambrus révén a latin

hagyományban is, de a latin hagyományban a nem biblikus szövegek — rövid időszakokat talán leszámítva— mindig is erősen háttérben maradtak a bibliai szövegek mellett.

F. M.: Ennek a kornak az eredménye, hogy ha egy szír zsolozsmán részt veszünk, ez a ritmikus, váltakozással előadott himnusz az a műfaj, amellyel a leginkább találkozni lehet. A másik a patrisztikus szövegek fölolvasása, a patrisztikus szövegek pedig ugyanebből a korból származnak. Tehát úgy látszik, hogy a nagy, formaalkotó korszak a szír rítusnál kizárólag a patrisztika maradt, és a mai napig ebből a korból és ezekből a szövegekből merítik kultúrájukat, rítusukat és ahhoz kötődő identitásukat.

D. B.: Állítsuk ezzel szembe, hogyan néz ki egy zsolozsmahóra a görög orthodoxiában, a koptoknál vagy a latinoknál! A latinoknál mindenekelőtt a zoltáréneklés és a zoltárok körbevevő antifónák határozzák meg a hórák arculatát. Egyetlen himnusz kerülhet a hórába a középkor kezdetétől fogva, különféle helyeken. Egy másik bibliai szöveg, a kantum szintén kezdetétől fogva használatos, valamint rövidebb fölolvasások, imák. Alapvetően a zoltáréneklés adja ki a zsolozsma testének nagyobb részét. A kopt rítusban a zoltármondás rendkívüli módon hadart és nem dallammal előadott, nem recitált és nem kantillált, hanem puszta szövegmondás. Egyszerűen nincsen zoltáréneklés a kopt zsolozsmában. Himnuszéneklés van. A görög orthodoxiában különféle megoldások léteznek a zoltáréneklésre, de ott is jelentős a himnikus anyag.

F. M.: Ott a zsolozsma zoltározása egy emelt hangon fölolvasott szöveg, még azokban a kolostorokban is, ahol rendszeresen és teljes terjedelmében elvégzik. Nem kap önálló zenei formát, ellentétben a nyugati megoldásokkal.

D. B.: A szír rítus a zoltározás szempontjából másokkal összehasonlítva egy bizonyos középút. Ebben, ha nem is nagy terjedelmű, de megjelenik és sajátos előadási formájával ki is tűnik a zoltározás.

F. M.: Az énekesállványokat körbeálló szólisták (tulajdonképpen nem is szólisták: a kar tagjai, de most egyenként énekelnek), emelt hangon elmondanak egy-egy zoltárverset, és így felelgetnek egymásnak, váltakozva.

D. B.: A zoltárok tehát kiemelt formát kapnak, nagyon jól visszaadva az eredeti héber szerkezetet. A keresztény liturgia nyelvi meghatározottsága nyilvánvaló: az, hogy a szír nyelv közel áll a héberhez, az istentisztelet egyik lényegi összetevőjét jelentő fölolvasásban —s ilyen szempontból a patrisztikus szövegek is idetartoznak— meghatározó. Nem bonyolult, nagy körmondatok jellemzik a szír szövegszerkezetet, hanem alapvetően a mellérendelés, mellésorolás. A szövegnek megfelelően a dallami tagok is rövidebbek, mint amilyeneket a nyugati alakításban megszokhattunk, akár szöveg-, akár dal- lamépítkezésben, és ez nagyon elevenen jelenik meg a zoltáréneklés során.

F. M.: Ha egy szövegtípust hasonlítunk össze egy másik szövegtípussal, mint ahogyan a zoltárt hasonlítottad össze a zoltárral, akkor nem jelennek meg olyan nyilvánvalóan az analógiák. A keresztény hagyománynak vannak jellegzetes ceremoniális képletei, előadásmódjai. Így a zoltárok és himnuszok

éneklésben nem az az igazán jellemző, hogy a nyugati zsolozsma tömegszerű szövegtípusát a zsoltár, míg a szír zsolozsma hasonlóan tömegszerű szövegtípusát a himnusz jelenti, hanem az, hogy a kettő előadásmódja feltűnően hasonlít. Hiszen éppen a szír liturgiákban lehet a legjobban látni, hogy a változó éneklési gyakorlatnak, a két félkarban álló kórusnak az éneke mennyire kötődik a nagy mennyiségben és hosszú időn át előadott tételtípusokhoz. Ez egyébként vagy építészeti, vagy zeneileg, de kimutatható minden más keresztény hagyományban is.

D. B.: A himnuszok strófánként vagy kétstrófánként váltakoznak félkarok szerint, van olyan szöveg, amely ezt fölépítésével is sugallja. Így az egyik himnusz a lélek, vagyis az ember, illetve a Vőlegény, vagyis Jézus párbeszéde; erre külön is fölhívta a figyelmünket az egyik ott élő tanár, Íszá. Ő egyébként Oxfordban végzett katolikus teológiát, s gondolkodásában nagyon nyugatos. A mi kedvünkre akart tenni azzal, hogy lelki magyarázatot akart adni mindazon dolgokra, amelyekre mi a rituális, liturgikus magyarázatokat kerestük.

F. M.: Megpróbálta általánosságban magyarázni meg ezeket a tényeket, jelenségeket, ahogyan szerinte a nyugati ember kíváncsi rájuk, és nem számolt azzal, hogy azért van olyan nyugati ember, aki már másra kíváncsi: inkább próbálná meg keleti módon látni ezeknek az értelmezését.

D. B.: Például azt, hogy ők hogyan élik meg, hogyan értelmezik ezt az állandó váltakozást a félkarok között. Ahol mód és igény van arra, hogy minél teljesebben végezzék a liturgiát, ott a két énekesállvány körül fölsorakozott tömeg állandó felelgetése az alapmozzanat. Ahol ilyesmi nincsen, ott ezt liturgikus hanyatlásnak kell tekintenünk. (Persze, egy pulpitus körül is lehet két félkarnak énekelnie: a lényeg a felelgetés.) Bejrutban megvolt ugyan még a két állvány, de még az ünnepi alkalmakkor is kevés volt ahhoz az énekes, hogy szétoszoljanak. Illetve talán csak az erre való igény szűnt meg bennük, a kis létszám önmagában nem lett volna probléma. Részt vettünk egy nagypénteki zsolozsmahórán egy kis kolostorban (Mor Yakub, Salahban), ahonnan a gyerekek az ünnepre hazamentek, így húsvétra, ha jól emlékszem, csak egy árva fiú maradt ott; az egyik tanár, a pap és a fiú teljes értékű liturgiát végzett. Az előbbieket az egyik állványnál álltak —később a tanár elmaradt—, a fiúcska a másikonál. A fiú maga végezte egy félkar képviselőjeként a liturgiát.

F. M.: És kettejük közül a pap volt a gyengébb énekes.

D. B.: A fiú nagyon jól énekelt, de erről majd egy másik adásban beszélünk, amelyben a gyermekek szerepét részletezzük. Jellemző volt a Mor Gabriel kolostoriskolájára, hogy szinte állandó gyerekzsivály töltötte be. Kolostor volt, de nem olyan, amilyennek elképzelnénk, ahol csak Isten felé forduló és magukba mélyedt szerzetesek élnek távol a világ zajától. Bár mind a kettő igaz, azaz magukkal is foglalkoznak, és legfőképpen elmélkednek az Isten dolgain, mégis a kolostorban azok a gyerekek, akik rendkívül fegyelmezetten végezték a többórás istentiszteletet is, szabadidőben természetesen, mint minden tizenéves fiatal, játszottak, fociztak, lármáztak, vagy tették a dolgukat.

Szerzetes és iskolásfiú a déli zsolozsmán (Szent Jakab-kolostor, Salah). (CsGy)

Napközben iskolába jártak, mégpedig a közismereti tárgyak tanulására a közeli Midyat állami iskolájába, ahová minden reggel kötelező bemenniük —ezt nagyon fájlalják. El lehet gondolni, hogy egészen más volt a kolostor munkarendje, istentiszteleti rendje is, amikor a gyerekek még bent éltek a nap huszonnegy órájában. Most a városba kell járniuk iskolába, ahol délelőtt is, délután is van oktatás. Napközben ebédre elmennek a midyati plébániára, esznek és foglalkoznak a szír egyházi tudományokkal, tehát szír nyelvet vagy liturgiát tanulnak, s aztán este, elég fáradtan kerülnek csak haza.

F. M.: És ez így van a nagyhéten is.

D. B.: Sajnos nagyhéten is, panaszkodnak is ezért.

F. M.: Mert a nagyhét Törökországban természetesen nem iskolai szünet. Kénytelenek a hajnali szertartásokat, amelyek ilyenkor a leghosszabbak, előző este végezni, mert a gyerekeknek másnap korán reggel iskolába kell menniük.

D. B.: Ilyenkor tizenegyig, fél tizenkettőig hősiesen végezték a liturgiát, másnap fél hatkor keltek, s hét órakor már indult velük a busz. S ezek nagyrészt nem a helybeli, turabdini famíliákból való gyerekek voltak. Néhányan onnan származtak, de a nagyobb részük külföldi, elsősorban Németországból. Épp ide, a Mor Gabrielbe adják Németországból a gyerekeket. És ez egy rendkívül érdekes, sőt megindító dolog. Miért is adja a gyereket egy távoli kolostoriskolába egy szír-német szülő? Sokan talán azért, mert úgy gondolják, pap lesz a gyerekből. Volt olyan kisfiú, akiről, bár nagyon állította, hogy majd pap lesz, a társai azt mondták: ó, dehogy lesz az pap, más lesz, informatikus vagy bármi más. Természetesen belátható, hogy végül a gyerekek nagyobb része nem egyházi pályára lép, nem lesz plébános, nem lesz szerzetes.

F. M.: De az említett viszonyok miatt erre nincs is szükség. A szír egyházban viszonylag sok emberre elég egy pap, hiszen a tagolt egyházirend és az erősen differenciált hierarchia miatt nagyon sok feladatot láthatnak el világiak, tehát a hittanárok, az énekvezérek általában nem papok, ez viszont nem jelenti azt, hogy ők gyengébb fölkészültségű vagy kevésbé elhivatott segéd-személyzet. Általában nagy műveltségű emberek, akik komolyan elmélyedtek az egyházi kultúrában. Ezt az is megerősíti, hogy ott az egyházi kultúrát nem lehet elsajátítani egyszerű hitoktatói tanfolyamon, hiszen az liturgikus ismereteket, a klasszikus nyelv ismeretét, ehhez kapcsolódó biblikus és patrisztikus műveltséget takar. És természetesen mindezt tudni kell elénekelni.

D. B.: Az ottani tanárok is mind e kolostoriskolából kerültek ki, ott szereztek ismereteiket, így —az Oxfordban végzett szubdiakonus kivételével— műveltségük alapja onnan származik, bár később is képezték magukat. Az említett malfono, Íszá amellet, hogy az érsekségnek és a kolostornak is gazdasági főnöke (nyilván az érsek is beleszól, de a napi ügyeket nem ő intézi, hanem Íszá), minden liturgián ott van, mindig énekel, nem mulasztott el soha semmit, ő beszélget a külföldiekkel, kiválóan tud angolul. A dívánban, így nevez-tük el egymás között azt a szobát, ahol mindig fűtöttek ...

F. M.: ... ahova rendszerint visszavonultak teázni, egy vaskályha mellé ...

D. B.: ... olykor különös tevékenység folyt (akármilyen vendég jött, oda illett is bemennünk: hogyha nem is szólítottak meg, csak ücsörgött ott az ember, a teáskannában állandóan meleg volt a tea, és egy kisfiú mindig kiszolgált, mielőtt kiürült a teás findzsánk). Ez a malfono más munkái mellett tagja egy négyfős szövegkiadói bizottságnak, így hát nagyon örültünk egymásnak. Filológusok vagyunk mi is, szövegkiadással foglalkozunk, ők éppen a klasszikus szír Bibliát, a Pesittának egy változatát akarják most kiadni a helybeli kéziratok alapján; az evangéliumokkal már el is készültek. Igazi tudományos légkör uralkodott, miközben szöveget olvastak össze, majd az élet dolgait, az örmény népirtást, az EU dolgait tárgyalták, és mindenki, aki Németországból, Ausztráliából, bárhonnan jött, kapott egy ebédet, vagy egy vacsorát, esti szállást és beszélgetéseket.

F. M.: És ebben vettek részt a diákok is. Nagyon mély hatást tett rám, amikor az egyik kisfiú, az iskola valamelyik tanulója, ott a dívánban olvasta az evangéliumokat, az említett gondnok hallgatta, hogy mit olvas, néha, hogyha hibázott, kijavította, segített neki fölolvasni. Ebben a teljesen oldott, nyugodt, étkezés utáni hangulatban azzal foglalkoztak, hogy klasszikus szír nyelven olvassák az evangéliumot.

D. B.: A kisgyerek Paderbornban született, most volt kilencéves, és még nem járt Midyatba török iskolába, párhuzamosan tanul törökül is ...

F. M.: ... azért, hogy megtanulhasson szírül...

D. B.: ... igen, a német-szír anyanyelve mellé (nem is tudja, melyik az anyanyelve), most meg kell tanulnia törökül az iskola kedvéért, hogy majd azzal párhuzamosan a klasszikus szírt tanulja. Bár szemmel láthatóan elég szigorúan bántak veled, ő volt mindenki kedvence. Nagyon jó hangú és nagyon cserfes, barátságos kisfiú.

A női kar szolgálat előtt (Midyat). (CsGy)

Húsvéti liturgia Midyatban — az érsek szerepének gyűjtésében. (CsGy)

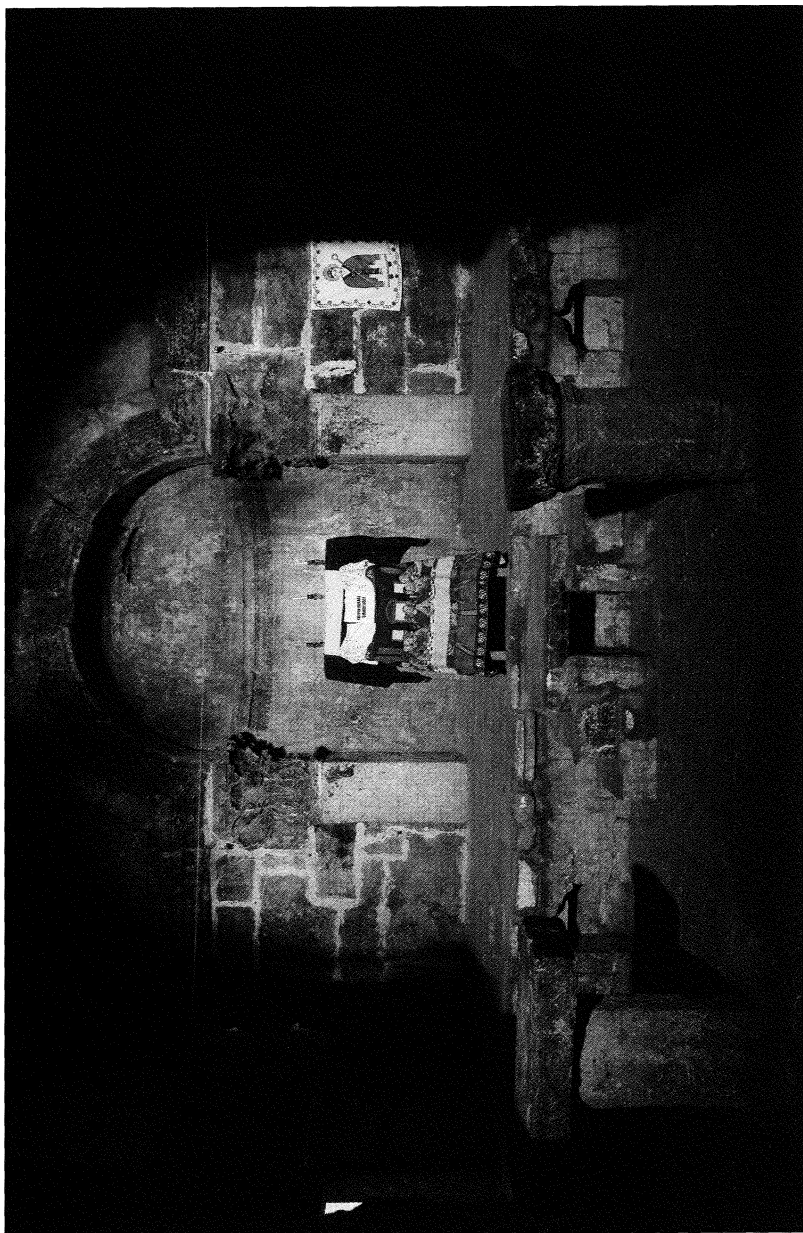
A Test és a Vér felmutatása áldozás előtt. (CsGy)

Időről-időre fölvetődött a beszélgetésekben, hogy mi is lesz a szírek sorsa a jövőben. Nem az őshazában tapasztaltuk, hanem nyugat-európai szórványokban vagy honlapokon figyelhetjük meg, hogy a szírek nemzeti öntudata, politikai értelemben való nemzetté válása most a szemünk előtt zajlik. Nem Turabdinban, a szír liturgia egyik ősi földjén, hanem Nyugat-Európában. Nyilvánvaló, hogy a szírek nem fognak kapni, nem is kérnek egy európai földdarabot, hogy az legyen a keresztény Szíria. Annak sincsen semmiféle realitása, hogy máshol jelöljenek nekik valamilyen nemzetközi egyezmény alapján egy területet. Akár Turabdinban. Ez sérelmekhez vezetne, a most már évtizedek óta ott élő kurdokat kellene elűzni vagy többségként kisebbségbe kényszeríteni. Ez minden bizonnyal nem lenne diplomatikus, sőt nem is lenne keresztényi megoldás, ezért ők sem fogadnák el. Eléggé megoldhatatlan a helyzet. Az, hogy néhány tízezer szír esetleg visszatelepül, az elképzelhető...

F. M.: ... és legalább biztosíthatja azt, hogy ezen a területen nyoma maradjon ennek a hagyománynak és legyenek olyan emberek, akik ténylegesen alkalmasak arra, hogy személyes indíttatásból, újjáéledésként, de fönntartsák azokat az épületeket, templomokat, azt a néhány intézményt, amelyek a szír múlthoz kötődnek. Mégis sokkal valószínűbb, hogy a szírekből a jövőnek egy újabb nagy diaszpóranemzete lesz, mint ahogy történelmük egy szakaszában a zsidók, örmények, németek, görögök azok voltak, és bizony be kell látni, hogy voltak, vannak olyan nemzetek, amelyek időről-időre ebben az helyzetben tudnak a legjobban kiteljesedni kulturálisan és akár vallásilag is. A szírek ilyennek látszanak, s egyáltalán nem biztos, hogy ők maguk szegényednek azzal, ha egy, saját vallását és kultúráját féltve őrző néppé válnak, amely szerete a világon mindenütt jelen van.

D. B.: Ezeket a történelmi párhuzamokat fősorakoztatva vigasztaltam magánbeszélgetésekben szír barátainkat. Hiszen a zsidó elfelejtette az anyanyelvét, már az ókorban elfelejtette, s a mostani szírekhez hasonló, aztán meg százféle más nyelven beszélt, mégis zsidó maradt. S föl lehetett támasztani saját ókori nyelvét is, a Bibliából, a liturgiából. Nem kevés görög felejtette görög anyanyelvét, de megtartotta a liturgia. Sok örmény is elvesztette az anyanyelvét, és irtották is: Törökországban a másfélmilliós örménységből talán, ha néhány tízezer maradt. Az örmények nálunk, Erdélyben elmagyarosodtak, máshol meg kétnyelvűek lettek, vagy szintén elfelejtették régi nyelvüket. Mégis az örmény, a görög és a zsidó megmaradt, és pedig az üldöztetés és a beolvadási kényszer-készítés ellenére nem kis számban, a diaszpóralétben is. Hazájuk igen sokáig a templom volt s a liturgia. Ha a szírek meg akarnak maradni, magukat, életüket s az egész világ egyik nagyon fontos kulturális örökségét meg akarják tartani, akkor szellemi hazájuk, amelyhez mindennél jobban ragaszkodniuk kell, az maga a szír liturgia.

A fényképeket Cserfalvi György (CsGy) és Földváry Miklós István (FMI) készítette

A Mor Yakub-templom Szent Efrém szül. városában, Niszibiszben, az ókor végén a görög-római, ill. az iráni, ma Nusaybín néven a török, ill. szíriai határon. (CsGy)